

10. Матеріали круглого столу «Роль Верховної Ради України в проголошенні та утвердженні незалежності української держави / Укладачі: Железняк О. Л., Крижанівський В. П. – К. : ФОП Москаленко О. М., 2016. – 58 с.

***Мищак Іван Миколайович – доктор історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач науково-організаційного відділу Інституту законодавства Верховної Ради України.**

УДК 342(094)

Тетяна Павроз *

СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ ЦЕРКВИ В ІТАЛІЇ

Дана стаття присвячена питанню становлення правового інституту церкви в Італії. Автором проаналізовано нормативні акти, які були прийняті в різні періоди історії Італії, та в яких визначалося правове положення церкви. На основі даного загальнотеоретичного аналізу продемонстровано процес становлення правового інституту церкви в Італії.

Ключові слова: церква, становлення правового інституту церкви, Італія, Міланський едикт, Кодекс Феодосія, Церковні новели Юстиніана, Альбертинський статут, конкордат, Аугсбурзький мир.

Павроз Т. В. Становление правового института церкви в Италии.

Данная статья посвящена вопросу становления правового института церкви в Италии. Автором проанализированы нормативные акты, которые были приняты в разные периоды истории Италии, и в которых определялось правовое положение церкви. На основе данного общетеоретического анализа продемонстрирован процесс становления правового института церкви в Италии.

Ключевые слова: церковь, становление правового института церкви, Италия, Миланский эдикт, Кодекс Феодосия, Церковные новеллы Юстиниана, Альбертинской устав, конкордат, Аугсбургский мир.

Pavroz T. V. Formation of a legal institute of the church in Italy.

This article focuses on the issue of formation of the legal institution of the Church in Italy. The author analyzes the regulations that were adopted in different periods of the history of Italy and defined the legal status of the church. On the basis of general theoretical analysis demonstrated the process of becoming a legal institution of the Church in Italy.

Keywords: a church, formation of a legal institute of the church, Italy, the Edict of Milan, The Codex Theodosianus, Ecclesiastical Novellae of St. Emperor Justinian I, a concordats, The Peace of Augsburg.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день церква займає важливе місце в житті населення більшості країн світу. Дослідженням її статусу займаються представники різних наукових сфер – філософи, соціологи, релігієзнавці, правники, журналісти. Для юристів є актуальним дослідження історії становлення церкви як правового інституту. Неможливо дослідити сучасний стан та перспективи розвитку конституційно-правового статусу церкви без звернення до історії її становлення. Дане питання ми розглянемо на прикладі історії Італії, як центру зародження християнства в Європі.

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок у дослідження статусу церкви в нормативних актах, прийнятих в різний період історії Італії, внесли радянські та російські науковці, церковні історики та богослови. Зокрема, до них можна віднести Дворкіна О. Л., Поснова М. І., Азаревича Д. І., Попова М. Г., Карташова А. В., Максимовича К. О. Серед вітчизняних науковців слід відзначити Рудь М. О., Балух В. О., Коцур В. П. Проте на

сьогоднішній день у вітчизняній науці питанню саме становлення церкви як правового інституту в Італії не приділяється достатньо уваги.

Метою дослідження є загальнотеоретичний аналіз нормативних актів, які визначали статус церкви в Італії у різні періоди її становлення.

Виклад основного матеріалу. Процес становлення церкви як правового інституту в Італії розпочинається з правління імператора Костянтина, саме за його часів вона отримала правове визнання свого існування, яке було відображено в Міланському едикті 313 року. Цей едикт був прийнятий Костянтином спільно з Ліцинієм та проголошував свободу віри всім підданам в Римській імперії, тим самим визнав свободу за християнською церквою та припинив її гоніння. Найточніше розібрав цей едикт Поснов М. І., який поділив його на дві частини: «в першій говориться про свободу релігійного сповідання, в другій про майнові та суспільні права християн, і приватні або особисті права» [1, с. 258].

У період правління Костянтина можна виділити ще ряд указів щодо християнської церкви та релігії, якими він надав церковному суду силу закону [2, с. 308], наказав святкувати неділі як державне свято, звільнив церкву від податків, надав право набуття і володіння майном та ін. [3].

З 395 року територія Римської Імперії була розділена на Західну та Східну (Візантія). Що стосується Східної Римської Імперії, то в наступний період по VII ст. різні імператори дарували церкві величезні привілеї різного роду, віддали їй частину юридичної влади держави і залишили за нею всю сферу соціального забезпечення. Найвідомішим у цей період були Кодекс Феодосія II та Кодекс та церковні новели Юстиніана I. Зокрема, Кодекс Феодосія складався з 16 книг, в яких різним чином порушувалися питання щодо церкви, крім того 16-та книга була повністю присвячена церковним справам. На думку Коптева О. В., 16-та книга Кодексу Феодосія висвітлює організаційні питання, пов'язані з церквою і церковне право [4, с. 254].

Кодекс Юстиніана (529 р.) складається з 12 книг, у ньому, на відміну від Кодексу Феодосія, церковне право розглядається з самого початку і розміщено в 1-й книзі, яка, на думку Максимовича К. О., «присвячена викладенню догматичних засад Православ'я» [5, с. 181]. Крім кодексу, правове становище церкви розглядалося і в новелах Юстиніана (535 – 565 рр.), які видавалися на додаток до Кодексу. Найвідомішою з них різні дослідники називають «6 новелу» [6; 7; 8]. Саме цією новелою, на думку Карташова А. В., «Юстиніан сформулював в своєму законодавстві знамениту візантійську теорію симфонії двох влад» [9, с. 227]. Тобто цією новелою було вперше узаконено союз Християнської церкви та Держави. Крім того, в цій новелі йшла мова про узаконення влади в церкві Юстиніаном. Це можна зрівняти з церковною реформою Петра I, при якій відбувалося скасування нормальної соборності та втручання у внутрішньоцерковні справи з заснуванням Синоду.

Важливо, на нашу думку, згадати законодавство Лева VI Мудрого, що діяло на території Італії, яка ще знаходилася під володінням Візантійської Імперії. Законодавством Лева VI Мудрого, на думку Попова М. Г., відбулося завершення реформаторських прагнень його попередників, які обумовлювалися тим, що для візантійців вже важко було користуватися застарілими за змістом і мовою юридичними збірниками Юстиніана [10, с. 195]. Саме законодавство представлено збірником 113 новел. Троянос С. зауважує, що більше третини з них присвячено церковним питанням [11, с. 54]. Ми, в свою чергу, виділимо одну з найголовніших, на нашу думку, новел – 89-ту новелу, якою вперше було впроваджено обов'язковість церковного вінчання шлюбів між вільними громадянами імперії. Цією та іншими новелами демонструється намагання Лева впровадження начал церковності та взагалі християнства в громадське життя візантійського народу. Крім того, важливо згадати й про такий кодифікований акт, як «Прохиرون», виданий Левом VI у X столітті. Деякі його норми були включені в Устав про церковні суди Ярослава Мудрого та взагалі мали неабияке значення для права Київської Русі та Російської імперії [12, с. 112–113].

Об'єднує зазначені нами вище законодавчі акти в період Візантійського панування те, що їх головною ідеєю виступало зміцнення християнської церкви в якості офіційної церкви Імперії. Вищезазначені імператори були проникнуті ідеєю тісного зв'язку держави і церкви

та вважали себе покровителями останньої, дивилися на церковне право, як на складову частину права державного [10, с. 197].

Західна Римська Імперія була завойована лангобардами, пізніше франками із наступним заснуванням Священної Римської Імперії. В цей період важливими державними законодавчими актами, які склали основи конституційного ладу в імперії та вирішували церковні питання, були: капітулярії, виборчі капітуляції, Вормський конкордат, Угода з князями церкви, Аугсбурзький релігійний мир.

Першими правовими актами у Західній Римській Імперії були капітулярії, які видавалися до IX століття. Найвідомішими з них є: Капітулярій про церковний порядок 789 р., Капітулярії про області Саксонії 775 і 790 рр. та Капітулярій про маєтки 812 р. Карла Великого. Хоч не всі з них діяли на території нинішньої Італії, проте яскраво демонстрували політику імператорів щодо християнської церкви, яка була спрямована на її зміцнення та захист. Серед основних положень можна назвати такі: надання десятини християнській церкві; заборона вільного саксонського християнства; покарання, а саме смертна кара за будь-які дії, спрямовані проти християнської церкви; конфіскація земель на користь церкви та ін.

Наступними законодавчими актами, які склали основи конституційного права, були виборчі капітуляції. Вони являли собою письмові договори кандидатів, які брали на себе певні обов'язки у випадку їх обрання. Перші виборчі капітуляції на захист церковних інтересів приймалися з кінця XIII століття. Зауважимо, що з XVI століття ці законодавчі акти Священної Римської Імперії набули характеру конституційних актів. Наприклад, виборча капітуляція Адольфа Насауського 1292 року, Карла V 1519 року, Фердинанда I 1558 року, якими вони зобов'язувалися захищати права та інтереси церкви.

Не менш важливим конституційним актом Священної Римської Імперії був Вормський конкордат від 23 вересня 1122 року. Даний акт врегулював спір між церквою та державою за інвеституру. Компроміс полягав у тому, що духовна інвеститура отримувалася від папи, а світська від імператора. Звісно, в історії налічується значна кількість таких угод між церквою та державою, зокрема Конкордат 1098 року між Урбаном II та Рожером I, Віденський конкордат 1448 року між Миколаєм V та Фрідріхом III, Закон Модена 1841 року та інші [13], які, на нашу думку, і визначали правовий статус церкви в державі та відносини між ними.

Прихильність світської влади до церкви також затверджувала Угода між князями церкви від 26 квітня 1220 року, яка була прийнята Фрідріхом II на знак подяки за підтримку в обранні його сина Генріха королем. Вона є однією з основних джерел права Священної Римської імперії, крім того віднесена багатьма дослідниками до джерел німецької конституційної історії [14; 15]. У цій угоді Фрідріх II відмовився від ряду важливих королівських прав на користь церкви, зокрема: права карбувати монети, збирати мито і засновувати міста та ринки на підвладних територіях, а також проголосив територіальний суверенітет та автономію церковним володінням в імперії.

Останнім важливим актом, прийнятим в Священній Римській Імперії, який ще поширював свою дію на певну територію Італії, був Аугсбурзький релігійний мир від 25 вересня 1555 року. Даною угодою було врегульовано 30-тирічний спір між лютеранською та католицькою церквою та проголошено принцип «*Cuius regio, eius religio*», що в перекладі з латинського означає – чия провінція, того релігія [16, с. 39].

Зазначимо, що Італія ще в XVII ст. була розділена на 11 держав, серед яких найбільш значними були Папська держава, П'ємонтське королівство, Неаполітанське королівство, герцогство Міланське, герцогство Тоскана, Венеціанська республіка [17]. Окрему увагу ми приділимо Папській державі, яка була заснована у 752 році і проіснувала до 1870 року. Законодавство в Папській державі було оформлено у XIV столітті у звід законів, що мав назву Конституції Святої Матері Церкви, більш відомі як Егідієві конституції, які діяли до XIX століття [18]. Егідієві конституції складаються з шести книг, які сформулювали історично першу конституцію Папської держави. За цим Основним законом Папська держава була розділена на п'ять провінцій, на чолі яких стояв губернатор, який підпорядковувався папі. Крім того він регулював внутрішньо правові питання, а також відносини з іншими державами.

Основою державного законодавства на наступне століття стала Конституція від 4 березня 1848 року – Альбертинський Статут. Дана конституція, після остаточного об'єднання Італії у 1870 році, стала загальнонаціональною. Стаття 1 акта проголошує католицьку апостольську церкву державною, приписуючи іншим культам статус «терпимих відповідно до законодавства» [19]. Зауважимо, що через відсутність жорсткості Статуту, з приходом фашизму держава була повернута до авторитарного режиму, в якому були перекручені форми прав та свобод, гарантованих сьогоднішнім. Але, незважаючи на поправки, Альбертинський Статут офіційно не було скасовано. Відносини з католицькою церквою були заново відтворені і втілені в Латеранських угодах від 11 лютого 1929 року, які відновили великі політичні і дипломатичні відносини між Святим Престолом і Королівством Італією. За цими угодами світська влада визнавала суверенітет Ватикану, а католицьку церкву офіційною в державі. Крім того зобов'язувалася виплачувати грошову допомогу католицькій церкві. У свою чергу, Папа Римський визнав фашистський режим та Рим як столицю Королівства Італії.

Після повалення авторитарного режиму новим вищим законодавчим актом в Італії стає Конституція Італійської Республіки від 22 грудня 1947 року, що є чинною по сьогоднішній день. Ст. 19 Конституції проголошує принцип світської держави, – право кожної людини сповідувати свою релігію в будь-якій формі, індивідуально чи колективно, передбачає визнання релігійної свободи як недоторканого права; ст. 7 проголошує незалежність і суверенність католицької церкви, а саме те, що італійська держава і католицька церква існують кожен у своїй власній, незалежній і суверенній сфері, а їх відносини між собою регулюються Латеранськими угодами; ст. 8 визначає, що всі релігійні конфесії в рівній мірі рівні перед законом, і визначає систему їх відносин із державою, щоб захистити їх конкретні потреби, на основі угод [20, с. 424, 426].

Висновки. З огляду на проведений аналіз історії становлення церкви як правового інституту в Італії, зауважимо, що: 1) цей процес розпочався ще в першому столітті з утвердженням християнства в Італії та будівництвом перших церков; 2) церква довгий час була не відділена від держави й залишалася під її охороною; 3) даний дуалізм влади спровокував боротьбу між католицькою церквою та світською владою за першість. У даному суперництві одержувало перемогу папство, про що свідчать численні поступки на користь церкви; 4) Італія пройшла свій процес становлення церкви як правового інституту: від єдиновладдя церкви та держави, потім поступового їх відокремлення, з наступним наданням повного суверенітету й автономії католицькій церкві.

Дослідження історії становлення правового інституту церкви в Італії сприятиме подальшому дослідженню сучасного стану та перспектив розвитку конституційно-правового статусу церкви як в Україні, так і в зарубіжних країнах.

Список використаних джерел:

1. Поснов М. Э. История християнской Церкви (До разделения Церквей 1054 г.): монографія / М. Э. Поснов. – Брюссель : Жизнь с Богом, 1994. – 611 с.
2. Krause, M. *Audentia episcopalis: the Coptic encyclopedia, volume 1* [Electronic resource] / Martin Krause // Electronic data. – [Claremont : Claremont Graduate University. School of Religion, 1991]. – Vol. 1. – P. 308a–309a. – Mode of access: World Wide Web: cdl.libraries.claremont.edu/cdm/singleitem/collection/cce/id/278/rec/20 (viewed on June 13, 2016). – Title from the screen.
3. Fumagalli, Enzo. 313, l'Editto di Milano. Da Costantino ad Ambrogio, un cammino di di fede e libertà : monografia / Enzo Fumagalli. – San Paolo : San Paolo Edizioni, 2013. – 127 p.
4. Коптев А. В. Кодификация Феодосия II и ее предпосылки / А. В. Коптев // Древнее право. – 1996. – № 1. – С. 247–261.
5. Максимович К. А. Право и Церковь / К. А. Максимович // Православная энциклопедия. – 2004. – Т. 8. – С. 181–192.
6. Дворкин А. Л. Очерки по истории Вселенской Православной Церкви : курс лекций / А. Л. Дворкин. – Нижний Новгород : Издательство Братства во имя св. князя Александра Невского. – 928 с.

7. Максимович К. А. Церковные новеллы св. Императора Юстиниана I (527–565 гг.) в современном русском переводе: из опыта работы над проектом / К. А. Максимович // Вестник ПСТГУ. Серия 1. – 2007. – № 17. – С. 27–44.
8. Азаревич Д. И. История византийского права : монография : в 2 т. Т. 1 / Д. И. Азаревич. – СПб. : Лань, 2013. – 351 с.
9. Карташев А. В. Вселенские Соборы : монография / А. В. Карташев. – М. : Республика, 1994. – 542 с.
10. Попов Н. Г. Император Лев VI Мудрый и его царствование в церковно-историческом отношении : монография / Н. Г. Попов. – М. : Тип. А. И. Снегиревой, 1892 – 374 с.
11. Τρωϊάνος, Σπ. Ν. Τὰ ναυαγία, ἡ νεαρὰ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ καὶ τὸ κείμενο τῶν Βασιλικῶν / Σπ. Ν. Τρωϊάνος // ВВ. – 1998. – Т. 55 (80), Ч. 2. – С. 54–60.
12. Бенеманский М. И. Закон Градский. Значение его в русском праве / М. И. Бенеманский. – М. : Печатная Снегиревой, 1917. – 481 с.
13. Falco M. Concordato ecclesiastico : monografia / Mario Falco, Arnaldo Bertola. – Torino : Unione tipografico-editrice torinese, 1959. – 34 p.
14. Willoweit D. Deutsche Verfassungsgeschichte. Vom Frankenreich bis zur Wiedervereinigung Deutschlands: kurzlehrbücher für das Juristische Studium / Dietmar Willoweit. – 7 ed. neu bearbeitete Auflage. – München : CHBeck, 2005. – 511 s.
15. Zippelius R. Kleine deutsche Verfassungsgeschichte. Vom frühen Mittelalter bis zur Gegenwart : monographie / Reinhold Zippelius. – 7th ed. neu bearbeitete Auflage. – München: Beck, 2006. – 201 s.
16. Христианство: Словарь / Под ред. Л. Н. Митрохина. – М. : Республика, 1994. – 559 с.
17. История государства и права зарубежных стран : учебник для вузов / Под ред. К. И. Батыра. – М. : ТК Велби, 2003. – 496 с.
18. Ermini F. Gli ordinamenti politici e amministrativi nelle «Constitutiones Aegidianae» / F. Ermini. – Firenze : Fratelli Bocca Editori, 1893. – 148 p.
19. Jahier D. I l 1º articolo dello Statuto e la libertà religiosa in Italia : monografia storico-giuridica / D. Jahier. – Torino; Genova : Lattes, 1925. – 46 p.
20. Конституция Итальянской Республики / Пер. с итал. Л. П. Гринберга // Конституции государств Европейского Союза / Под общ. ред. Л. А. Окунькова. – М. : Издательская группа ИНФРА-М–НОРМА, 1997. – С. 423–450.

** Павроз Тетяна Вікторівна – аспірантка Національної академії внутрішніх справ.*